

УДК 005.332.4

*В.І. Ємцев, канд. екон. наук
Національний університет
харчових технологій*

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБМЕЖЕНЬ

В статті досліджено вплив впровадження системи контролю якості та безпеки продукції на підвищення конкурентоспроможності підприємств та запропоновано можливі шляхи активізації цього процесу на прикладі діяльності підприємств олійно-жирової галузі.

Ключові слова: система екологічного менеджменту, олійно-жирова промисловість, міжнародні стандарти ISO, конкурентоспроможність.

The implementation of ecological management system and its influence on enterprise's competitiveness gaining were subjected to be analyzed in the article. Some ways of process activation were shown on fat-and-oil industry's entities examples.

Key words: ecological management system, fat-and-oil industry, international standards ISO, competitiveness.

Вступ. Екологічна ситуація, що склалася у світі на сучасному етапі розвитку, має тенденції до погіршення. Це, в першу чергу, визначається збільшенням інтенсивності використання всіх видів ресурсів, подальшим зростанням промислового виробництва й масштабів господарської діяльності людства в цілому. «...Більшість людей продовжують бачити цю проблему в тому ж світлі, у якому вона стала перед нами вперше, тобто як якусь серію місцевих, ізольованих одну від одної, специфічних подій. ...Однак, стає усе більш зрозуміло, що навіть чисто місцеві події, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, мають далеко не «місцеві» наслідки». [3] Основною причиною існуючого значного навантаження на навколишнє середовище є низька ефективність механізмів екологічного контролю та управління якістю продукції під час промислового виробництва. Тому усе більш актуальною стає потреба пошуку нових шляхів і підходів до вирішення екологічних проблем пов'язаних з промисловим виробництвом всіх видів продукції, забезпеченням її якості та безпеки. В умовах глобалізації світової економіки, розширення конкуренції й лібералізації ринкової діяльності у зв'язку із вступом у ВТО в Україні буде з'являтися усе більше іноземних виробників, які будуть задавати певні стандарти. Вітчизняні компанії, які не зможуть підвищити рівень якості свого товару й сервісу, будуть змушені поступитися ринком більше підготовленим конкурентам.

Постановка завдання. Сьогодні вже явно можна спостерігати закономірність інтернаціоналізації екологічних проблем. Екологія впливає на демографічні, біосферні, соціокультурні, соціоекономічні, природоперетворювальні процеси розвитку людини й людства. Тому для вирішення цих проблем і зусилля необхідні транснаціональні.

Загальновизнаним інструментом вирішення існуючих у світі екологічних проблем промислового виробництва, управління екологічними проблемами організацій і оцінки їхньої екологічної результативності є екологічний менеджмент. Ділові кола в усьому світі все більше усвідомлюють, що сьогоднішній статус виробництва й споживання досить нестійкий. Зрозуміло, що для збереження та посилення свого поло-

ження в бізнесі, підприємствам варто враховувати екологічні вимоги до якості та безпеки продукції при формуванні своєї стратегії розвитку. Це особливо важливо для використання нових можливостей бізнесу, успішної конкуренції з іншими підприємствами, які враховують екологічні фактори, і задоволення зростаючих екологічних очікувань інших зовнішніх зацікавлених сторін.

Мета статті. На основі аналізу діяльності підприємств олійно-жирової галузі України проаналізувати необхідність і проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств за рахунок впровадження системи екологічного менеджменту у виробництво й запропонувати пропозиції з інтенсифікації цього процесу.

Результати. Необхідність впровадження системи екологічного менеджменту (СЕМ) визначається не тільки різким погіршенням екологічного стану навколишнього середовища, але й закономірними тенденціями розвитку сучасного виробництва, такими як: диференціація регіонального розміщення виробництва; збільшення виробничих потужностей відповідно до потреб нових технологій; загострення впливу виробництва не тільки на регіональну природу, але й загальний світовий простір; поділ країн у світовій економіці на виробників небезпечних відходів та їх поглиначів (концентрація відходів); виникнення політичного змісту екологічної свідомості й світогляду; тенденції науково-технічного прогресу (біотехнології, ядерні технології та ін.).

Проведені дослідження показали, що керівники, приймаючи рішення на користь розробки й впровадження СЕМ, виходять не тільки з переваг системи як з фінансової точки зору (економія ресурсів і коштів, підвищення ефективності виробництва, розвиток потенційних можливостей на ринках), а і з точки зору ризиків, пов'язаних з неадекватним відношенням до екологічних аспектів роботи підприємства, з того, що система дозволить змінити кардинально і наслідки (аварії, санкції регулюючих органів, ускладнення в залученні нових, у першу чергу закордонних, інвесторів і клієнтів, в одержанні банківського кредиту, втрата ринків тощо). Так, наприклад, сертифікація з ISO 14000 (або реєстрація по термінології ISO) вже є однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках (ЄС оголосив про свій намір допускати на ринок країн Співдружності тільки ISO-сертифіковані компанії).[5]

Як показують дослідження, впровадження серії стандартів ISO 14000, в цілому, дозволяє підприємствам забезпечити відчутні економічні вигоди й переваги в конкурентній боротьбі, зокрема такі, як: більш висока якість продукції; зниження обсягів використання сировини / ресурсів; зменшення споживання енергії; поліпшення ефективності виробничих процесів та збільшення виходу продукції; скорочення відходів та видатків на їхню утилізацію; використання вторинної сировини; бажання завоювати ринки «зелених (органічних)» продуктів; поліпшення системи управління підприємством; зацікавленість у залученні висококваліфікованої робочої сили.

З кожною із вищезазначених економічних вигід, пов'язані й екологічні вигоди. Це той внесок, що стандарти серії ISO 14000 можуть привнести в екологічні й економічні аспекти стійкого розвитку суспільства. Стандарти ISO 14000 розробляються з урахуванням вже відомих в Україні міжнародних стандартів по системах менеджменту якості продукції ISO 9000. Про те, до вдосконалення нових систем менеджменту в Україні підходять формально, орієнтуючись, по-перше, на приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів (в першу чергу ISO 9000), що на жаль, не зможе забезпечити прорив на вітчизняних підприємствах в питаннях забезпечення якості продукції. Більш того, в розрахунку на одного мешканця, Україна має систем управління якістю за ISO 9000 менш, ніж в Китаї у 3,5 рази, і Іспанії — у 30 разів, в Італії — у 40 разів. При цьому експерти вважають, що тільки 20% цих систем в Україні працюють реально.[5]

Олійно-жирова галузь України відноситься до категорії тих, що динамічно розвиваються, є бюджетоформуючою галуззю з потужним експортним потенціалом. Вона

є єдиним сектором аграрного виробництва де, завдяки запровадженню економічних заходів регулювання ринку, встановлено баланс економічних інтересів держави, сільськогосподарської та переробної сфер виробництва й внутрішнього споживача.

Завдяки ефективній протекціоністській політиці з боку держави олійно-жирова промисловість вийшла з кризового стану, в якому вона перебувала у 1993-1998 роках. Зараз щорічно збільшується виробництво олійних культур, зростають потужності по їх переробці. Так станом на початок 2008/09 маркетингового року (МР) виробничі потужності підприємств галузі досягли 7,25 млн т переробки олійного насіння на рік, на початок 2009/10 МР — 8,25 млн т на рік, на початок 2010/11 МР — 9,6 млн т на рік.[6]

З початку виробничого сезону 2009/10 МР олійно-жировими підприємствами України (без урахування олійниць) перероблено 7,0 млн.т олійного насіння, у тому числі:

- соняшнику — 6800,0 тис. т, або 96,8% від валового збору;
- ріпаку — 4,0 тис. т, або 0,2 % від валового збору;
- сої — 232,0 тис. т, або 22 % від валового збору.

У 2009/10 МР олійно-жировими підприємствами вироблено (без урахування олійниць) рекордну для всіх років кількість рослинної олії — 2,9 млн т, проти 2,58 млн т за 2008/09 МР або 112,4 %. Виробництво соняшникової олії склало 2,84 млн т проти 2,49 млн т по відношенню до минулого 2008/09 МР або 113,9 % . [6]

Виробництво олії соняшникової оцінюється у 2010/11 МР на рівні 3,0 млн т.

Потреби споживачів в олійній продукції на внутрішньому ринку повністю забезпечені, зникли сезонні коливання цін. Україна є світовим лідером за обсягами продаж соняшникової олії, яка експортується до 88 країн світу. На світових ринках основними споживачами її стали країни ЄС, Близького Сходу, Північної Африки, Азії та СНД. В 2009/10 МР найбільшими імпортерами української олії стали Індія та Єгипет. Вперше українські підприємства вийшли на ринок Китаю й поставили 34 тис. тонн олії соняшникової.

Динамічно змінюється структура експорту. Все більше предметом експорту стає не лише олія первинної переробки, а й фасована глибокого очищення, маргаринова продукція й майонез. У структурі експорту продукції АПК України продукція олійно-жирової промисловості займає 30 %, у структурі експорту продукції харчової промисловості — близько 50 % .[6]

Жорстка конкуренція на зовнішніх продовольчих ринках, постійно зростаючі вимоги до якості продовольчих товарів зумовили необхідність корінного технічного переозброєння олійно-жирових підприємств, оновлення їх технічної бази, застосування сучасних енергозберігаючих технологій, введення систем менеджменту якості.

Проведений аналіз показав, що за останні п'ять років підприємства галузі вклали в технічний розвиток біля 5 млрд дол. США. На сьогоднішній день виробнича база підприємств галузі дозволяє переробляти різні види насіння олійних культур: соняшника, ріпаку, сої, а вкладені інвестиції зумовлюють інвесторів проводити зважену цінову політику відносно олійної сировини, що стимулює товаровиробників до вирощування олійних культур. Випереджаючий ріст переробних потужностей зумовлює жорстку конкуренцію між переробними підприємствами на внутрішньому ринку олійних культур і є фактором підтримки рівня закупівельних цін на олійні культури. Проте підприємства галузі несуть певну екологічну загрозу.

По-перше, це виснаження ґрунтів на яких, на жаль, з порушенням фіто-санітарних норм вирощується соняшник та ріпак. Так з 32,47 млн га ріллі, що існує в Україні, під виробництво соняшнику відведено 6,34 млн га або біля 20 %, при нормі 12-14 %. Площі під ріпаком за останні 10 років збільшились в 11-12 разів, до 1,1 — 1,3 млн га. Це веде до зменшення вмісту гумусу в ґрунтах України. [6] У результаті найродючіші у світі чорноземи перетворилися на ґрунти із середнім рівнем родючості та продовжують погіршуватись.

По-друге, аналіз відходів, що утворюються, на підприємствах олійно-жирової промисловості свідчить про їхнє різноманіття за хімічним складом, фізичними і механічними властивостями. Так складовими відходів, які утворюються в процесі виробничої діяльності основного виробництва підприємств олійно-жирової промисловості є безпечні компоненти — нейтральні й технічні жири, жирні кислоти, активоване вугілля, гліцерин. У той же час, залежно від стадії технологічного процесу й використаної сировини можуть бути присутніми такі інгредієнти як важкі метали (свинець, ртуть, кадмій, алюміній, кобальт, марганець), нітрати, бензин, гексан, хлороформ, формальдегід ацетальдегід, олеїнова, мурашина, сірчана, азотна й масляна кислоти тощо. З огляду на їхній незначний вміст у складі кожного з відходів виробничого процесу (нижче рівня ТТДК) їх не можна віднести до складу небезпечних. Однак, при акумуляції значної кількості таких відходів може проявлятися їх негативна дія на об'єкти навколишнього середовища й працюючих на цьому виробництві робітників. Крім того, під час діяльності допоміжних служб утворюються відходи, які відносяться до 1-2 класу небезпеки, що вимагає більше ретельного аналізу до вживання заходів безпечного поводження з ними. [4]

В Україні на сьогоднішній день практично відсутня система залучення в господарський обіг відходів, не впорядкована й не гармонізована з міжнародною нормативно-правова база їх переробки та утилізації, а також механізм фінансування цих процесів. Існуючі в Україні методи переробки зводяться до поховання (збереження на полігонах, смітниках) або спалюванню.

У зв'язку з відсутністю в країні цивілізованої системи збору й утилізації відходів, будь-які товари або їх упаковка після виконання призначеної їм функції, з'являються на смітнику у вигляді відходів. В цьому випадку важко оцінити збиток, який надається навколишньому середовищу, здоров'ю людини при тривалому неконтрольованому складуванні таких відходів. Тому виробникам необхідно вживати заходів з мінімізації цього впливу за рахунок комплексної переробки сировини та використання відходів. Деякі малонебезпечні відходи рекомендовано використовувати як паливо (лушпайка сояшника, оболонки сої), вторинну сировину — для одержання жирних кислот, мила, як пластифікатори у будівельній і поліграфічній промисловості, при виробництві комбікормів для тварин і птахів (макуха, шрот, оболонки сировини рослинного), як органічне добриво (лушпайка сояшника). Відходи, які неможливо використовувати як вторинну сировину, треба відправляти на промислові полігони або на спеціалізовані підприємства.

Шляхи вирішення проблеми обігу з відходами містять у собі два важливі аспекти: перший — екологічний — комплексна безвідхідна переробка й реалізація відходів у сировину функціонального призначення з наступною переробкою в нову токсикологічну безпечну продукцію; другий — соціальний — забезпечення населення України більш різноманітним асортиментом продукції, створення нових виробництв і робочих місць.

Досягти цього допоможе система екологічного менеджменту (система керування навколишнім середовищем) — частина загальної системи адміністративного управління, що містить в собі організаційну структуру, планування, відповідальність, методи, процедури, процеси і ресурси, необхідні для розробки, впровадження, реалізації, аналізу й підтримки екологічної політики. На жаль, в «чистому» вигляді системи екологічного менеджменту на олійно-жирових підприємствах практично не існують. Але є всі передумови для розвитку діяльності в області екологічного менеджменту.

Дослідження показали, що є цікаві ініціативи з економії ресурсів, проводиться суворий облік використання сировини й матеріалів, у тому числі й особливо небезпечних. Так, завдяки переобладнанню котелень для спалювання лушпиння (яке складає до 18 % від маси насіння що переробляється) на підприємствах удвічі зменшилась залежність від зовнішніх джерел постачання тепла. Наступним кроком енер-

гозбереження стане удосконалення технології комплексної переробки сояшнику. Проводиться установка турбін для отримання електроенергії. За рахунок стовідсоткового спалювання лушпиння відбудеться перехід на режим повного самозабезпечення підприємств електроенергією. Реалізуються проекти по виробництву твердого палива в олійно-жировій галузі. Формується ринок лушпиння сояшникового в Україні.

Висновки. Можна зробити висновки, що на підприємствах галузі система екологічного менеджменту впроваджується і якщо не єдиним системним комплексом, то окремими складовими заходами. Підприємства роблять це з двох основних причин: або щоб заощадити кошти шляхом зменшення витрат і зниження ризику відповідальності, або щоб збільшити конкурентоспроможність продукції і, як наслідок, додатково заробити, збільшивши свою частку на ринку або вийшовши на нові ринки. Найбільшими труднощами для підприємств, що планують реалізувати проект по розробці й впровадженню СЕМ, звичайно є необхідність зміни сталих традицій підприємства й особистих установок його керівників і працівників.

Міжнародні стандарти ISO і пов'язані з ними нормативні документи набувають особливого значення для підприємств тому що:

– забезпечують попереджуваче управління екологічними питаннями в комплексі з корпоративним управлінням, управлінням ризиками, оперативною й фінансовою практикою в цілому;

– працюють у напрямку загальних і порівнянних екологічних цілей в сфері забезпечення стійкості самої організації, збільшенні конкурентоспроможності підприємств та якості продуктів і послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Европейский регистр сертификации EMAS: : [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/environment/emas/index_en.htm
2. Декларация Конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де Жанейро // Зеленый мир, — 1993. — № 3 — С.2
3. Друкер П.Ф. Новые реальности в правительстве и политике, в экономике и бизнесе, в обществе и мировоззрении./П.Ф.Друкер //Пер. с англ. — М.: СП «Бук Интернейшил», 1994. — 377 с.
4. «Інструкція про порядок обліку, зберігання та використання відходів олійно-жирової галузі»/Український науково-дослідний інститут олій та жирів/ : [Електронний ресурс] — Режим доступу. http://www.fatoilkharkov.com/index.php?option=com_content&view=article&id=11&Itemid=36
5. Калита П. Главное звено, за которое можно вытянуть цепь социально-экономических проблем Украины/ П. Калита// Молочное дело, — 2011 — №1 — С. 26–29.
6. Статистический ежегодник Украины. 2009 год. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

mnpk_nyxt@mail.ru

Надійшла до редколегії 15.04.2011 р.